

حقوق بشر دوستانه
در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی

جلد اول

اشخاص مورد حمایت در
مخاصمات مسلحانه

به اهتمام و اشراف:
سید محمد رضا دستغیب

مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌المللی

دکتر عبدالرضا لطفی - محمدرضا فقهی - ناصر اخگر بناب

سرشناسه
عنوان و نام‌پدیدآور : حقوق بشر دوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی / جلد اول / اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه / عبدالرضا لطفی، محمدرضا فقهی، نادر اخگری‌بناب؛ (برای) مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌المللی.

مشخصات نشر
تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری
۳ مجلد. جلد اول ۴۰۸ ص.
شابک
ج ۱: 978-964-511-735-9 ج ۲: 978-964-511-736-6
ج ۳: 978-964-511-797-7

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
مندرجات
ج ۱: اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه.
ج ۲: حمایت از محیط زیست، اموال و اماکن در مخاصمات مسلحانه. ج ۳: تسلیحات کشتار جمعی از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل بشر دوستانه
حقوق بشر -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
حقوق بین‌الملل بشر دوستانه
حقوق بین‌الملل اسلامی
جنگ (حقوق بین‌الملل)
به اهتمام و اشراف: دستغیب، سیدمحمدرضا
اخگری‌بناب، نادر
فقهی، محمدرضا، ۱۳۵۲
مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه بین‌المللی
۷۶۷/۲۳۰ BP
۴۸۱/۲۳۰
رده‌بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۱۰۹۷

هرگونه تکثیر (اعم از چاپ، کپی، فایب...) از این اثر بدون اخذ مجوز از ناشر خلاف قانون است و پیگرد قانونی دارد.
لطفاً در صورت مشاهده، موارد زیر به شماره تلفن ۰۲۱-۸۸۵۴۹۱۳۱ ذیل اطلاع دهید.

۹۳۶

نشر میزان

حقوق بشر دوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی
جلد اول
اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه
دکتر عبدالرضا لطفی، محمدرضا فقهی، نادر اخگری‌بناب
ویرایش علمی: دکتر غلام‌علی قاسمی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۵
قیمت: ۳۳۰۰۰ تومان
شماره: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۷۳۵-۹

9 789645 117359

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعد از چهارراه سهروردی، خ کاووسی‌فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۴۹۱۳۱
فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخرآزی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۰
واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۲، تلفن ۸۸۳۴۹۵۲۹-۳۱
پست الکترونیکی: mizannasher@yahoo.com وب سایت: www.mizan-law.ir

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۵
پیشگفتار.....	۱۹
بخش - اول غیر نظامیان.....	۲۵
درآمد.....	۲۶
فصل اول حمایت از زنان، کودکان، پیرمردان و ضرورت نظامی.....	۲۸
تحقیق و بررسی.....	۲۸
مبحث اول: حمایت از زنان، کودکان و پیرمردان.....	۲۹
گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری.....	۳۰
بند اول - دیدگاههای تفسیری امامیه.....	۳۰
الف - آیه ۱۹۰ سوره بقره.....	۳۰
ب - آیه ۱۹۴ سوره بقره.....	۳۳
بند دوم - دیدگاههای تفسیری اهل سنت.....	۳۳
الف - آیه ۱۹۰ سوره بقره.....	۳۳
ب - تفسیر آیه ۱۹۴ سوره بقره.....	۳۶
گفتار دوم: مستندات روایی.....	۳۶
بند اول - مستندات روایی امامیه.....	۳۶
تحقیق و بررسی.....	۳۶
بند دوم - مستندات روایی اهل سنت.....	۴۰
تحقیق و بررسی.....	۴۰
گفتار سوم: مستندات فقهی.....	۴۶
تحقیق و بررسی.....	۴۶
بند اول - دیدگاههای فقهی امامیه.....	۴۷

- الف: دیدگاه مشهور فقهای امامیه ۴۷
- ب: دیدگاه غیر مشهور فقهای امامیه ۶۲
- بند دوم - دیدگاههای فقهای اهل سنت ۶۵
- الف: دیدگاه فقهای حنفی ۶۷
- ب: دیدگاه فقهای شافعی ۷۵
- ج: دیدگاه فقهای حنبلی ۷۸
- د: دیدگاه فقهای مالکی ۸۱
- هـ: دیدگاههای فقهای مستقل ۸۵
- و: دیدگاه فقهای ظاهری ۸۵
- مقاله چهارم - حمایت از زنان، کودکان و پیرمردان در اسناد بین‌المللی حقوق بشرده ستانه ۸۵
- کنوانسیون چهارم ژنو (مربوط به افراد غیر نظامی - ۱۹۴۹) ۸۷
- پروتکل اضافی به کنوانسیونهای ژنو ۱۹۴۹ ۹۰
- مبحث دوم: ضرورت نسبی و شرایط تحقق آن ۹۳
- گفتار اول: مفهوم و جایگاه قاعده اضطرار ۹۳
- بند اول - مفهوم شناسی ضرورت و اضطرار ۹۳
- بند دوم - جایگاه قاعده اضطرار در فقه ۹۴
- گفتار دوم: شرایط تحقق ضرورت ۹۴
- الف - وجود خطر شدید و مسلم الوقوع ۹۵
- ب - عدم ارتکاب عمدی و غیر قانونی عمل زاری به سبب مضطر ۹۶
- ج - تناسب جرم با خطر موجود (اصل تناسب و ضرورت) ۹۷
- فصل دوم: رهبانان و سایر اشخاص غیر نظامی ۹۸
- تحقیق و بررسی ۹۸
- مبحث اول: حمایت از رهبانان در مخاصمات مسلحانه ۹۹
- گفتار اول: دیدگاه تفسیری اهل سنت ۹۹
- گفتار دوم: مستندات روایی ۹۹
- بند اول - مستندات روایی امامیه ۹۹
- بند دوم - مستندات روایی اهل سنت ۱۰۰

گفتار سوم: مستندات فقهی.....	۱۰۱
بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه.....	۱۰۱
تحقیق و بررسی.....	۱۰۱
بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....	۱۰۱
تحقیق و بررسی.....	۱۰۱
مبحث دوم: حمایت از سایر اشخاص غیر نظامی در مخاصمات مسلحانه.....	۱۰۲
تحقیق و بررسی.....	۱۰۲
گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری.....	۱۰۳
گفتار دوم: مستندات روایی.....	۱۰۴
تحقیق و بررسی.....	۱۰۴
بند اول - مستندات روایی امامیه.....	۱۰۴
بند دوم - مستندات روایی اهل سنت.....	۱۰۵
گفتار سوم: مستندات فقهی.....	۱۰۶
بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه.....	۱۰۶
تحقیق و بررسی.....	۱۰۶
بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....	۱۰۷
تحقیق و بررسی.....	۱۰۷
بخش دوم - مجروحین، بیماران و اسیران دشمن.....	۱۰۹
فصل اول: مجروحین و بیماران.....	۱۱۰
تحقیق و بررسی.....	۱۱۰
مبحث اول: حمایت از مجروحین و بیماران در جنگهای بین‌المللی.....	۱۱۱
گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری.....	۱۱۱
بند اول - دیدگاه‌های تفسیری امامیه.....	۱۱۲
بند دوم - دیدگاه‌های تفسیری اهل سنت.....	۱۱۲
گفتار دوم: مستندات روایی.....	۱۱۳
بند اول - مستندات روایی امامیه.....	۱۱۳
تحقیق و بررسی.....	۱۱۳

بند دوم - مستندات روایی اهل سنت	۱۱۶
گفتار سوم: مستندات فقهی	۱۱۶
تحقیق و بررسی	۱۱۶
بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه	۱۱۷
بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت	۱۲۵
الف: دیدگاه فقه‌های حنبلی	۱۲۵
ب: دیدگاه‌های فقهی مستقل	۱۲۶
مبحث دوم: حمایت از مجروحین و بیماران در جنگ‌های داخلی	۱۲۶
تحقیق و بررسی	۱۲۶
گزارش اول: مستندات روایی	۱۲۷
بند اول - مستندات روایی امامیه	۱۲۷
تحقیق و بررسی	۱۲۷
بند دوم - مستندات روایی اهل سنت	۱۳۳
گفتار دوم: مستندات فقهی	۱۳۵
تحقیق و بررسی	۱۳۵
بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه	۱۴۵
بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت	۱۵۹
تحقیق و بررسی	۱۵۹
الف: دیدگاه فقه‌های حنفی	۱۶۲
ب: دیدگاه فقه‌های شافعی	۱۶۴
ج: دیدگاه فقه‌های حنبلی	۱۶۶
د: دیدگاه فقه‌های مالکی	۱۶۸
ه: دیدگاه‌های فقهی مستقل	۱۶۹
و: دیدگاه فقه‌های ظاهری	۱۷۲
گفتار سوم: مجروحین و بیماران در اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه	۱۷۲
اصول رفتار با مجروحان و بیماران:	۱۷۲
کنوانسیون اول ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و بیماران در نیروهای مسلح در صحنه نبرد	۱۷۶

کنوانسیون دوم ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و اعضای کشتی شکسته	۱۷۹
نیروهای مسلح دریایی	۱۸۱
کنوانسیون چهارم ژنو مربوط به افراد غیر نظامی:	۱۸۴
فصل دوم: اجساد نیروهای دشمن	۱۸۴
تحقیق و بررسی	۱۸۵
مبحث اول: دفن اجساد	۱۸۵
گفتار اول: مستندات روایی	۱۸۵
بند اول - مستندات روایی امامیه	۱۸۵
تحقیق و بررسی	۱۸۸
بند دوم - مستندات روایی اهل سنت	۱۸۸
تحقیق و بررسی	۱۹۰
گفتار دوم: مآداب فقهی	۱۹۰
درآمد	۱۹۱
بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه	۱۹۱
تحقیق و بررسی	۱۹۹
بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت	۱۹۹
تحقیق و بررسی	۲۰۰
الف: دیدگاه فقهای حنفی	۲۰۱
ب: دیدگاه فقهای شافعی	۲۰۳
ج: دیدگاه فقهای حنبلی	۲۰۵
د: دیدگاه فقهای مالکی	۲۰۶
هـ - دیدگاه‌های فقهی مستقل	۲۰۷
و - دیدگاه فقهای ظاهری	۲۰۷
مبحث دوم: ممنوعیت مثله کردن	۲۰۷
تحقیق و بررسی	۲۰۸
گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری	۲۰۸
بند اول - دیدگاه‌های تفسیری امامیه	۲۱۰
بند دوم - مستندات تفسیری اهل سنت	

۲۱۲.....	گفتار دوم: مستندات روایی.....
۲۱۲.....	بند اول - مستندات روایی امامیه.....
۲۱۲.....	تحقیق و بررسی.....
۲۱۶.....	بند دوم - مستندات روایی اهل سنت.....
۲۱۶.....	تحقیق و بررسی.....
۲۲۱.....	گفتار سوم: مستندات فقهی.....
۲۲۱.....	بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه.....
۲۲۱.....	تحقیق و بررسی.....
۲۳۱.....	بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....
۲۳۲.....	الف: دیدگاه فقهای حنفی.....
۲۳۵.....	ب: دیدگاه فقهای شافعی.....
۲۳۶.....	ج: دیدگاه فقهای حنبلی.....
۲۳۷.....	د: دیدگاه فقهای مالکی.....
۲۳۸.....	ه: دیدگاه فقهی ظاهری.....
۲۳۹.....	مبحث سوم: حمل سر اجساد در زمن.....
۲۳۹.....	درآمد.....
۲۴۰.....	گفتار اول: مستندات روایی اهل سنت.....
۲۴۰.....	تحقیق و بررسی.....
۲۴۲.....	گفتار دوم: مستندات فقهی.....
۲۴۲.....	بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه.....
۲۴۲.....	تحقیق و بررسی.....
۲۴۵.....	بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....
۲۴۵.....	تحقیق و بررسی.....
۲۴۶.....	الف: دیدگاه فقهای حنفی.....
۲۴۷.....	ب: دیدگاه فقهای شافعی.....
۲۴۸.....	ج: دیدگاه فقهای حنبلی.....
۲۴۹.....	د: دیدگاه فقهای مالکی.....
۲۵۰.....	مبحث چهارم: حمایت از اجساد در اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه.....
۲۵۰.....	۱- جستجو، جمع‌آوری و تخلیه اجساد.....

۲۵۱.....	۲- منع مثله کردن و غارت اجساد.....
۲۵۱.....	۳- دفن اجساد.....
۲۵۱.....	۴- همکاری در بازگرداندن بقایای اجساد.....
۲۵۱.....	پروتکل الحاقی اول.....
کنوانسیون دوم ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و اعضای کشتی شکسته	
۲۵۳.....	نیروهای مسلح دریایی.....
کنوانسیون اول ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و بیماران در نیروهای	
۲۵۴.....	مسلح در صحنه نبرد.....
۲۵۷.....	بخش سوم - مستامنین، نمایندگان و جاسوسان.....
۲۵۸.....	فصل اول: مستامنین.....
۲۵۸.....	درآمد.....
۲۵۸.....	مبحث اول: مشروطیت اعطای امان.....
۲۵۸.....	تحقیق و بررسی.....
۲۵۹.....	گفتار اول: مستندات قرآنی و حدیثی.....
۲۵۹.....	بند اول - دیدگاه‌های تفسیری امامیه.....
۲۶۱.....	بند دوم - دیدگاه‌های تفسیری اهل سنت.....
۲۶۲.....	گفتار دوم: مستندات روایی.....
۲۶۲.....	بند اول - مستندات روایی امامیه.....
۲۶۲.....	تحقیق و بررسی.....
۲۶۵.....	بند دوم - مستندات روایی اهل سنت.....
۲۶۵.....	تحقیق و بررسی.....
۲۷۰.....	گفتار سوم: مستندات فقهی.....
۲۷۰.....	بند اول - دیدگاه‌های فقهی امامیه.....
۲۷۹.....	بند دوم - دیدگاه‌های فقهی اهل سنت.....
۲۷۹.....	الف: دیدگاه فقهای حنفی.....
۲۸۰.....	ب: دیدگاه فقهای شافعی.....
۲۸۲.....	ج: دیدگاه فقهای حنبلی.....

۲۸۲	دیدگاه فقهای مالکی	۱۵۱
۲۸۳	مبحث دوم: زمان اعطای امان	۱۵۲
۲۸۳	تحقیق و بررسی	۱۵۳
۲۸۳	بند اول - دیدگاههای فقهای امامیه	۱۵۴
۲۸۶	بند دوم - دیدگاههای فقهای اهل سنت	۱۵۵
۲۸۶	الف: دیدگاه فقهای شافعی	۱۵۶
۲۸۷	ب: دیدگاه فقهای حنبلی	۱۵۷
۲۸۷	مبحث سوم: وجود مصلحت در اعطای امان	۱۵۸
۲۸۷	تحقیق و بررسی	۱۵۹
۲۸۸	گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری	۱۶۰
۲۸۸	بند اول - دیدگاههای تفسیری امامیه	۱۶۱
۲۸۹	بند دوم - دیدگاههای تفسیری اهل سنت	۱۶۲
۲۹۰	گفتار دوم: مستندات فقهی	۱۶۳
۲۹۰	بند اول - دیدگاههای مهم امامیه	۱۶۴
۲۹۰	بند دوم - دیدگاههای فقهی اهل سنت	۱۶۵
۲۹۱	الف: دیدگاه فقهای حنفی	۱۶۶
۲۹۱	ب: دیدگاه فقهای شافعی	۱۶۷
۲۹۲	ج: دیدگاه فقهای حنبلی	۱۶۸
۲۹۲	د: دیدگاه فقهای مالکی	۱۶۹
۲۹۲	مبحث چهارم: آثار ناشی از اعطای امان	۱۷۰
۲۹۲	تحقیق و بررسی	۱۷۱
۲۹۳	گفتار اول: مستندات قرآنی و تفسیری	۱۷۲
۲۹۳	بند اول - دیدگاه تفسیری امامیه	۱۷۳
۲۹۴	بند دوم - دیدگاه تفسیری اهل سنت	۱۷۴
۲۹۴	گفتار دوم: مستندات روایی	۱۷۵
۲۹۴	تحقیق و بررسی	۱۷۶
۲۹۴	بند اول - مستندات روایی امامیه	۱۷۷
۲۹۹	بند دوم - مستندات روایی اهل سنت	۱۷۸
۳۰۱	گفتار سوم: مستندات فقهی	۱۷۹

۳۰۱.....	بند اول - دیدگاههای فقهی امامیه.....
۳۰۱.....	تحقیق و بررسی.....
۳۱۴.....	بند دوم - دیدگاههای فقهی اهل سنت.....
۳۱۴.....	الف: دیدگاه فقههای حنفی.....
۳۱۵.....	ب: دیدگاه فقههای شافعی.....
۳۱۶.....	ج: دیدگاه فقههای حنبلی.....
۳۱۶.....	د: دیدگاه فقههای مالکی.....
۳۱۸.....	فصل دوم: نمایندگان و جاسوسان.....
۳۱۸.....	بحث اول: نمایندگان.....
۳۱۸.....	تحقیق و بررسی.....
۳۱۹.....	گفتار اول: مستندات روایی.....
۳۱۹.....	بند اول - مستندات روایی امامیه.....
۳۱۹.....	بند دوم - مستندات روایی اهل سنت.....
۳۲۱.....	گفتار دوم: مستندات فقهی.....
۳۲۱.....	بند اول - دیدگاههای فقهی امامیه.....
۳۲۴.....	بند دوم - دیدگاههای فقهی اهل سنت.....
۳۲۴.....	دیدگاه فقههای شافعی.....
۳۲۵.....	بحث دوم: جاسوسان.....
۳۲۵.....	تحقیق و بررسی.....
۳۳۲.....	گفتار اول: مستندات روایی.....
۳۳۲.....	بند اول - مستندات روایی امامیه.....
۳۳۲.....	تحقیق و بررسی.....
۳۳۵.....	بند دوم - مستندات روایی اهل سنت.....
۳۳۸.....	گفتار دوم: مستندات فقهی.....
۳۳۸.....	بند اول - دیدگاههای فقهی امامیه.....
۳۳۸.....	الف: جاسوس مسلمان.....
۳۴۲.....	ب: جاسوس غیر مسلمان.....
۳۴۷.....	بند دوم - دیدگاههای فقهی اهل سنت.....

الف: جاسوس مسلمان.....	۳۴۷
۱- دیدگاه فقهای حنفی.....	۳۴۷
۲- دیدگاه فقهای شافعی.....	۳۴۷
۳- دیدگاه فقهای حنبلی.....	۳۴۸
۴- دیدگاه فقهای مالکی.....	۳۵۰
۵- دیدگاههای فقهی مستقل.....	۳۵۰
ب: جاسوس غیر مسلمان.....	۳۵۵
۱- دیدگاه فقهای حنفی.....	۳۵۵
۲- دیدگاه فقهای شافعی.....	۳۵۷
۳- دیدگاه فقهای حنبلی.....	۳۶۰
۴- دیدگاه فقهای مالکی.....	۳۶۳
۵- دیدگاههای فقهی مستقل.....	۳۶۴
گفتار سوم: جاسوسی مجازات آن در قوانین جمهوری اسلامی ایران.....	۳۶۴
بند اول - مصادیق و مجازات جاسوسی در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح.....	۳۶۴
بند دوم - مصادیق و مجازات جاسوسی در قانون مجازات اسلامی.....	۳۶۷
گفتار چهارم: جاسوسان در اسناد بین المللی حقوق بشردوستانه.....	۳۶۹
کنوانسیون چهارم ژنو مربوط به افراد متعلق به دسته های مختلف.....	۳۶۹
فهرست منابع و مآخذ.....	۳۷۲
بند اول - منابع تفسیری.....	۳۷۲
بند دوم - منابع روایی.....	۳۷۸
بند سوم - منابع فقهی.....	۳۸۶
بند چهارم - منابع تاریخی و سیره.....	۴۰۴
بند پنجم - منابع حقوقی.....	۴۰۵

مقدمه

حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مقررات ناظر بر رفتار نیروهای متخاصم در زمان جنگ است که حق طرفین درگیر را در بکارگیری شیوه‌ها و ابزار جنگی محدود ساخته و از افراد انسانی در زمان جنگ حمایت می‌کند. اگر چه شکل‌گیری این حقوق در قالب اسناد بین‌المللی موجود امری جدید است و حاصل تلاش و پیگیری انسان‌های خیرخواه بوده است، لکن مبانی و پیشینه تاریخی آن به ادیان توحیدی بر می‌گردد. در این میان سهم اسلام در بنیادگذاری نهادها و قواعد بشردوستانه از صدر اول یعنی عصر نبوی برجسته و ممتاز است. با بروز مخاصمات بین‌المللی و داخلی متعدد از اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی در نهادهای مخفی جهان، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ به برقراری ارتباط و گفتگو با مجامع علمی اسلامی به بژه حوزه علمیه قم برای بهره‌گیری از ظرفیت عالمان اسلامی به منظور ترویج و نشر ارزش‌های مشترک بشردوستانه اهتمام ورزید. بر این پایه، دیدارها، جلسات گفتگو و تبادل نظر با اندیشمندان حوزه علمیه و مراجع معظم تقلید برگزار شد که مجموعه این تلاش‌ها به برگزاری همایش‌های بین‌المللی و ملی در این خصوص منجر گردید. برای استمرار این حرکت و به ثمر رساندن این تلاش‌ها، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه در قم و با حمایت نهادهای ذیربط جمهوری اسلامی ایران از جمله جمعیت هلال احمر و نیز کمیته بین‌المللی صلیب سرخ تاسیس گشته و در این راستا فعالیت دارد.

ترویج و نشر میراث غنی اسلامی در زمینه حمایت از اشخاص، اماکن و اموال غیرنظامی در جنگ و محدودیت در بکارگیری سلاح‌ها، هدف و موضوع اصلی فعالیت این مرکز است. نشر این میراث گرانبها که در قالب آیات الهی قرآن کریم، احادیث نبوی و ائمه معصومین علیهم السلام، سیره عملی این بزرگواران و نیز منابع فقهی منعکس است، امروز بیش از هر زمان دیگری ضرورت یافته و پر اهمیت است؛ ابتدای این مجموعه عظیم، بر وحی الهی، مخاطب قرار دادن وجدان و ایمان انسان‌ها و اعطای صبغه معنوی و تکلیف دینی به رعایت حقوق بشردوستانه، بیانگر این اهمیت است.

در این چارچوب، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه، علاوه بر انتشار مجموعه مقالات همایش‌ها و نشست‌های علمی خود، یک دوره چندی جلدی از «بررسی حقوق بشردوستانه در منابع اسلامی» را با عناوینی چون حمایت از اشخاص، اموال و محیط زیست و موضوع تسلیحات کشتار جمعی منتشر نمود و اکنون پس از چند سال، چاپ جدید این مجموعه را همراه با ویرایش، اصلاحات و تلخیص منتشر نموده است.

کتاب حاضر با عنوان «اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه» جلد اول این مجموعه است که موضوع بحث را در منابع دست اول اسلامی یعنی قرآن کریم و سنت (احادیث و سیر عملی معصومین علیهم السلام) تعقیب نموده؛ برای تبیین حدود و قلمرو قواعد بشردوستانه اسلامی، به منابع تفسیری و فقهی و روایی از مذاهب مختلف مراجعه و دیدگاه اسلامی را در این زمینه تبیین نموده است.

مباحث این جلد شامل زوجه‌های مورد حمایت یعنی کودکان، زنان، پیرمردان و رهبانان، مجروحان، بیماران، سیزانرا متوفی و اجساد می‌باشد.

در چاپ جدید این کتاب اقدامات زیر انجام شده است:

تلخیص مطالب و در نتیجه کاهش حدود ۲۰۰ صفحه‌ای حجم کتاب.

مبحث حمایت از پیرمردان که در مستندات تفسیری، روایی و فقهی با مبحث «حمایت از کودکان و زنان» مشترک بود، برای پرهیز از تکرار این مستندات در یک مبحث تحت عنوان «حمایت از کودکان، زنان و پیرمردان» مدو است.

برخی از مستندات روایی و فقهی شامل مطالبی که طری را نشان می‌توانست موجب سوء تفاهم، بدبینی و تبلیغ علیه معارف اسلامی شده یا نسب آن ضرورتی نداشت حذف گردید.

پاورقی‌ها و ارجاعات مطابق اصول و معیارهای متعارف پژوهشی کنترل و اصلاح شده است.

مستندات حقوق بین‌الملل بشردوستانه مذکور در پایان هر فصل تکمیل شده است. علاوه بر اصلاح اغلاط تایپی، انتشار کتاب با حروفچینی، صفحه آرایی و طرح جلد جدید از امتیازات این اثر است.

از آنجا که این اثر نوعی مرجع و مآخذ برای پژوهش و مراجعات محققان است، در مواردی مستندات روایی، تفسیری و فقهی بصورت تکراری از منابع متعدد در آن جمع‌آوری شده بود. در چاپ جدید ضمن تلاش برای کاهش برخی موارد تکراری در این نوع مستندات، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه، همچنان انتشار این کتاب را با حجم انبوه و دسته‌بندی شده از مستندات تفسیری، روایی و فقهی (علیرغم تکرار در برخی مستندات)، یک ضرورت دانسته و به عنوان مأخذی مفید برای محققان و پژوهشگران، حوزه اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌المللی به جامعه علمی کشور تقدیم می‌کند.

مرکز، از محققان و مولفان این اثر، جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر عبدالرضا لطفی، پژوهشگر حمزوی و عضو هیات علمی دانشگاه تبریز و همکاران ایشان آقایان نادر اخگری باب و حمدرضا فقهی پژوهشگران حمزوی و دانشگاهی، قدردانی می‌نماید. علاوه بر این، تلاش و فعالیت آقای دکتر غلامعلی قاسمی، عضو هیات علمی دانشکده حقوق دانشگاه قم، و همکار ایشان آقای محمدصالح تسخیری در تلخیص و ویرایش علمی این اثر مورد تقدیر و تکریم است.

در پایان ضمن تشکر از انتشارات میزان برای چاپ این کتاب، از جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ بابت پشتیبانی و حمایت از این مرکز قدردانی می‌نماید.

مرکز مطالعات تطبیقی اسلام
و حقوق بشردوستانه بین‌المللی

پیشگفتار

بر اساس قواعد بین‌المللی، حقوق بشردوستانه شامل بخشی از حقوق مخاطصات مسلحانه است که ضمن نظارت بر رفتار نیروهای متخاصم، اختیار طرفین درگیر را در استفاده از شیوه‌ها و ابزارهای جنگی محدود ساخته و از افراد انسانی که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم از مخاطصات مسلحانه بین‌المللی یا غیر بین‌المللی متأثر شده و یا ممکن است متأثر شوند، حمایت می‌کند. همچنان‌که براساس مقررات لاهه «حقوق بشردوستانه به معنای قوانین بین‌المللی است که حقوق طرفین درگیر را در استفاده از روش‌ها یا و بایل - یکی به انتخاب خود محدود می‌کند یا از کشورهای غیر درگیر یا اشخاص یا اهدافی که به گونه‌ای تحت تأثیر درگیری قرار می‌گیرند، محافظت می‌کند.»^۱ تصویب و ساماندهی مقررات مربوط به حقوق بشردوستانه با وجود این‌که از لحاظ مفهوم شناختی و ماهیت حقوقی بین‌المللی ممکن است به ظاهر ابهام خاصی نداشته باشد، اما در صحنه عمل و نحوه اجراء، این مقررات میان تابعان حقوق بین‌الملل اختلاف رویه وجود داشته و از جمله پالشی‌ترین مسائل بین‌المللی در جهان معاصر بوده و افکار عمومی جهانیان را به خود معطوف ساخته است، به طوری که توجه به مقررات بشردوستانه در جهان امروز به دلیل تولید ترانینا، و رو به گسترش تسلیحات و همچنین بالا رفتن میزان حساسیت جهانی نسبت به نقض قواعد بشردوستانه و رفتار غیرانسانی با افراد مورد حمایت در مخاطصات مسلحانه، بیشتر شده. از این رهگذر، حقوق بشردوستانه را از کرانه به کانون مسائل چالشی بین‌المللی دانسته و موجبات اهتمام و بیداری ملت‌ها را فراهم ساخته است، به طوری که قدرت‌های بزرگ جهانی نیز برای اقدامات مغایر خود با حقوق بشردوستانه به دنبال توجیه حقوقی و سیاسی رفتار خویش می‌باشند.

این دغدغه و دلسوزی نسبت به رعایت حقوق بشردوستانه در میان ملت‌های جهان معاصر هرچند قابل تقدیر است، اما نباید این گونه پنداشت که حقوق بشردوستانه

۱. رک: مقررات لاهه، دستورالعمل‌های سن رمو، بخش پنجم، بند الف، ص ۱۱۰.

معاصر صرفاً از ابتکارات و رهیافت‌های نوین تمدن مدرنیته دنیای غرب و حاصل اندیشه انسان‌دوستی جهان غیر اسلام می‌باشد! چرا که دغدغه و دلسوزی اسلام و مسلمانان در رفتار انسانی با اشخاص مورد حمایت در مخاصمات مسلحانه در قالب مقررات جهادی اسلام در بیش از چهارده قرن پیش و مصادف با قرن ششم میلادی به منصفه ظهور رسیده است. در همان عصری که جان و مال و عواطف و امنیت انسان‌های بی‌گناه منکوب و به تاراج می‌رفت، پیامبر رحمت و امیر فتوت و مهربانی، فرمان خداوند حکیم را برای صیانت از کرامت و ارزش‌های انسانی به کاروانیان تاریخ بشریت ابلاغ فرمودند: «و لقد کرّمنا بنی آدم و حملناهم فی البرّ و البحر و رزقناهم من الطیبات مضاً هم علی کثیر من خلقنا تفضیلاً»^۱؛ ما بنی آدم را گرامی داشتیم و آنها را در خشکی و دریا... کردیم و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنها روزی دادیم و بر بسیاری از آفریدهای خود برتری‌شان بخشیدیم.

از سوی دیگر خودارزین فرمود: «... پس از جنگ مجروحان را نکشید، پس از شکست دشمن، فراریان را تعقیب نکنید، لباسی را ندرید، کشته‌ها را مثله نکنید، به اموال دشمن که برخورد کردید، پرده‌داری نکنید...»^۲، وارد خانه‌ای نشوید، اموال آنها را نگیرید و به زنی آزار نرسانید، اگرچه شما را دشمن هند و به امیران و صالحان شما سب و لعن کنند...»^۳

این فرامین مبارک از همان روزی که در مجموعه جهان اسلام صادر گردید نه کهنه شده، نه تعدیل یافته و نه نیازمند بازخوانی دوباره شده است چرا که درد و رنج و مصیبت بشر امروزی نیز همان درد و رنج بشر دیروز است که التمام بخش آن همان نسخه شفابخش خداوند مهربان در قرآن کریم است که فرمود: «و اتقوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم و لاتعتدوا ان الله لا یحب المعتدین»^۴ در راه خداوند با کسانی که با شما می‌جنگند، بجنگید و تعدی ننمایید همانا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد.

حقوق بشردوستانه در اسلام که در آیات قرآن کریم و لسان روایات معصومین علیهم السلام به صورت قواعد اساسی و کلی وارد شده و در برخی موارد مقررات

۱. اسراء / ۷۰.

۲. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۲۲۸.

۳. بقره / ۱۹۰.

جزئی نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند، از چنان بالندگی و پویایی برخوردارند که فقهاء عظام با بهره‌گیری از ساز و کارهای اجتهادی می‌توانند مصادیق و موضوعات نوظهور را با آن اصول کلی تطبیق داده و زمینه توسعه آن قواعد را متناسب با نیازهای مقتضی فراهم سازند. این یک امتیاز منحصر به فردی است که اختصاصی جهان اسلام و امت پیامبر خاتم علیه و آله السلام می‌باشد که ضمن پافشاری بر اصول بنیادین اسلام، امکان پویایی و تحول را پا به پا و حتی پیش‌تازتر از نظام‌های حقوقی دیگر فراهم می‌سازد، بطوری که مسائل مربوط به حقوق بشردوستانه و مختصات مسلحانه بخش کوچکی از رهاورد فقه پویا در طول قرون متمادی محسوب می‌گردد.

با وجود این که احکام اسلامی صادره در خصوص حقوق بشردوستانه متعلق به آغازین روزهای شهرت تمدن اسلامی می‌باشد، ولی همچنان از پویاترین و از کارآمدترین قواعد بشری و مسانده معاصر محسوب می‌شود. و این خود نشانگر بالندگی و جهان شمولی حقوق بشردوستانه اسلام است.

هدف تحقیق

هدف تحقیق حاضر، ارائه پاسخ مستدل و مستدل از طریق مراجعه به مستندات و منابع مختلف اسلامی به سؤالات زیر و یا به عبارتی رفع ابهام از مسائل و موضوعات ذیل الذکر می‌باشد:

۱- حقوق بشردوستانه، که در عرف و معاهدات بین‌المللی معاصر دارای اهمیت خاص و موقعیت ممتاز می‌باشد به طوری که تقریباً تمام کشورهای جهان (بیش از ۱۹۰ کشور) خود را متعهد به آن قواعد می‌دانند، در منابع فقهی و میان فقهاء، مفسرین و حقوق‌دانان اسلامی از چه جایگاهی برخوردار است؟

۲- در صورتی که در منابع اسلامی و متون دینی توجهی به حقوق بشردوستانه شده آیا صرفاً به کلی‌گویی و معیارهای کلی اکتفا شده و یا مصادیق و عناصر خاصی نیز مورد توجه قرار گرفته است؟

۳- آیا قواعد بشردوستانه موجود در منابع اسلامی قابلیت انطباق با رویکردهای حمایتی حقوق بین‌الملل بشردوستانه معاصر را دارد؟

۴- قواعد بشردوستانه در اسلام چه نقشی را در فرایند توسعه حقوق بین‌الملل بشردوستانه داشته است؛ آیا نقش انفعالی و تأثیرپذیری را تابحال در پیش گرفته و یا نقش پیشتاز و تأثیر گذاری ایفاء نموده است؟

هرچند شیوه تحقیق در مجموعه حاضر به نحوی است که پاسخ منسجم به سؤالات فوق را یکجا و در متن مشخص ارائه نمی‌دهد، اما مطالعه مباحث مربوط به تحقیق و بررسی و منابع و متون طبقه‌بندی شده در قالب ساختار این مجموعه هدف مزبور را تأمین می‌نماید. با این حال لازم است به اقتضای حجم مباحث مربوط در این قسمت و با بهره‌گیری از مباحث محتوایی این تحقیق به طور اجمالی پاسخی به سؤالات فوق ارائه شود.

اولاً، دسورات اکید بر رعایت قواعد بشردوستانه در آیات قرآن کریم و سیره و سنت معصومین علیهم‌السلام و بسط و توسعه قواعد بشردوستانه در قالب مباحث «فقه الجهاد» توسط چهار عمام در طول حدود چهارده قرن، آن هم قواعد حمایتی یکجانبه و بدون این که آنان متقابل یا حرکت جهانی مشابهی صورت گرفته باشد، خود، حاکی از اهمیت و جایگاه ویژه حقوق بشردوستانه در اسلام است که برای محققین و افراد مطلع از متون دینی و مباحث فقهی این امر واضح و مسلم می‌باشد. ثانیاً، در منابع اسلامی به ویژه روایات تفاسیر و منابع فقهی اگرچه به قواعد کلی حقوق بشردوستانه نیز به عنوان معیارهای کار پرداخته شده اما در موارد مختلف به جزئیات و مصادیق حمایتی نیز توجه و به دردت گرفته است، به طوری که در بررسی تطبیقی حقوق بشردوستانه در اسلام را استاد بین‌المللی، معلوم می‌شود که حتی در برخی موارد، توجه به مصادیق و جزئیات، در حقوق بشردوستانه اسلامی بیش از حقوق بین‌المللی بشردوستانه بوده است. از جمله در مورد حمایت از زنان و کودکان، اصل تفکیک، اصل محدودیت، ضرورت نظامی، حمایت از مجروحین و بیماران حتی محیط زیست.^۱

ثالثاً، از آنجا که مبنای اصلی مقررات بشردوستانه حمایت از انسانیت، کرامت انسانی و دفاع از اشخاص بی‌دفاع و گرفتار در آتش منازعات می‌باشد؛ لذا انصرام

۱. جهت مطالعه بیشتر رک: دیدگاههای تفسیری مطرح شده ذیل آیات ۱۹۰ و ۲۰۵ سوره بقره که در همین مجموعه گردآوری شده است.

زمان و موضوعات نوپیدا، نمی‌تواند مبانی مزبور را متزلزل سازد تا قابلیت انطباق یا عدم انطباق میان حقوق بشردوستانه در اسلام و اسناد بین‌المللی موضوعیت پیدا کند. ممکن است ادبیات و گفتمان‌ها متحول شود، اما این امر موجب تفسیر در اقتضائات فطری بشر، در حمایت و کمک رسانی به کسانی که دست نیاز و ترحم‌آمیز را به سوی هموعان خود دراز کرده‌اند، نمی‌شود.

رابعاً، باید اذعان نمود که مقررات بشردوستانه اسلام علاوه بر این‌که با گذشت زمان منفعل و ایستا نبوده، بلکه به طور مستمر در طول قرون گذشته تا حال رو به رشد و توسعه یافتگی برخوردار بوده است، به طوری که اهتمام مستمر مسلمانان به حقوق بشردوستانه در جنگ‌های مختلف موجبات تأثیرپذیری ملت‌های دیگر را نیز فراهم آورده است. «تونی فاتر» رئیس سابق بخش حقوقی مقر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ^۱ اشاره به این‌که نفوذ اسلام بر قوانین اروپایی و نحوه هدایت در جنگ به دوره جنگ جهانی صربیه برمی‌گردد، به بیان نظریات برخی حقوق‌دانان بین‌المللی پرداخته و نتیجه می‌دهد: «... منشأ حقوق بین‌الملل اعلامیه‌های جنگ در شکل نوین خود، اصول اسلامی است. در آن زمان جنگ‌های صلیبی توسط کلیسائیان به قوانین شوالیه‌گری راه یافته و طی زمان، حقوق جنگ به شکل نوین تبدیل گشته است».^۲ حتی نقش مؤثر دکترین بین‌الملل اسلام در نظریات و نوشته‌های «هوگو گروسیوس» که از جمله بنیان‌گذاران حقوق بین‌الملل جدید محسوب می‌شود،^۳ درباره قانون جنگ قابل انکار نیست.^۴

شیوه تحقیق

در گردآوری و تحقیق این مجموعه که می‌تواند به عنوان مجموعه تحقیقات علمی در زمینه حقوق بشردوستانه محسوب شود، مراحل ذیل دنبال شده است:

مرحله اول: موضوع‌شناسی حقوق بشردوستانه در اسناد بین‌المللی از جمله کنوانسیون‌های ژنو و پروتکل‌های آنها، کنوانسیون‌های لاهه و همچنین موضوع شناسی حقوق بشردوستانه در منابع روایی، تفسیری و فقهی فریقین.

۱. تونی فاتر، سخنرانی در همایش بین‌الملل بشردوستانه، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، قم، ۱۳۸۶، ص ۴۳.

۲. محمدرضا ضیائی بیگلری، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۶، ص ۷۲.

۳. مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه، پیشین.

مرحله دوم: قیث برداری موضوعات حقوق بشردوستانه از منابع قرآنی و تفسیری، منابع روایی، فقهی و اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه. در این مرحله به طور گسترده به منابع مختلف امامیه و اهل سنت مراجعه شده و بیش از پانصد منبع مرتبط با حقوق بشردوستانه قیث برداری شده است.

مرحله سوم: تطبیق‌سازی موضوعات بشردوستانه میان اسناد بین‌المللی و احکام اسلامی، به منظور ارزیابی میزان تمایز و هم‌پوشانی و همچنین شناسایی نقاط قوت و ضعف آنها.

مرحله چهارم: تحقیق و بررسی در مورد نکته نظرات و دیدگاه‌های فقهی و تفسیری فیمین و اسناد بین‌المللی جهت استخراج دیدگاه‌های موافقین و مخالفین. مرحله پنجم: مستندسازی دیدگاه‌های مطروحه با منابع قرآنی و تفسیری، روایات و منابع فقهی قرآنین و اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه. همچنین دربرخی موارد که احساس نیاز می‌شد نظرهای فقهای عظام استفاده شود، مسأله از محضر مراجع معظم مورد استفتاء قرار گرفته است.

دکتر عبدالرسول عطفی - نادر اخگری بناب - محمدرضا فقهی